

УДК 330.101.54; 330.45; 364.14

Соколик М.П., канд. екон. наук

Інститут економіки та прогнозування НАН України

ДИСПРОПОРЦІЇ У РОЗВИТКУ СПОЖИВЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Узагальнено тенденції, специфічні особливості розвитку споживчого ринку України. Визначено макроекономічні фактори нестабільності, що впливали на структуру ВВП за категоріями кінцевого використання. Проаналізовано диспропорції у розвитку споживчого ринку, що обумовлені недостатнім розвитком інвестиційного ринку для виробництва товарів широкого вжитку, протиріччями між витратами і наявним доходом домашніх господарств, між кінцевими споживчими витратами домашніх господарств за цілями використання і пропозицією національних товарів і послуг, нерівномірним зростанням цін. Обґрунтовано пропозиції щодо перспектив розвитку споживчого ринку України¹.

К л ю ч о в і с л о в а : споживчий ринок, домашнє господарство, кінцеві споживчі витрати, наявний доход, структура витрат за цілями використання, диспропорції між доходом і витратами, диспропорції між попитом і пропозицією.

Соціальні відносини розвиваються на основі існуючих економічних відносин. Соціальну стійкість споживчого ринку характеризують станом ресурсів, за яких економічна система здатна зберігати свої властивості в умовах динамічного середовища, внутрішньої трансформації і, водночас, розвиватися і наблизитися до конкретної мети – забезпечувати зростання добробуту населення.

Добробут населення, якість життя визначається сукупністю важливих соціальних індикаторів і показників соціально-економічного прогресу. Якість життя передбачає необхідний рівень доходу, соціальний захист, забезпечення домашнього господарства продуктами харчування, житлом, рівнем доступних послуг з охорони здоров'я, освіти, культури, відпочинку тощо. Ознакою якості життя є вільний час як джерело і основа всебічного розвитку особистості. Згідно з передбаченнями Дж.М.Кейнса, щоб задовольнити необхідні потреби людини, достатньо тригодинної зміни або п'ятнадцятигодинного робочого тижня і рівномірного розподілу роботи між максимальним числом зайнятих. Однак значні збурення у соціально-економічному розвитку, зумовлені недостатніми темпами економічного зростання, відсутністю важливих техніко-економічних інновацій, прогресу в модернізації соціальних інституцій, управлінні й накопиченні капіталу, перетворюють задоволення навіть необхідних потреб людини на утопію [1, с. 63–64].

¹ Публікацію підготовлено за виконання НДР "Макроекономічна збалансованість в системі моделей розвитку економіки України" (№ держреєстрації 0110U003974).

За сучасних умов при впровадженні інновацій і модернізації економіки в Україні необхідно враховувати, що крім порушення об'єктивних законів суспільного відтворення, економіка перебуває у стані системної кризи і перманентного розвитку внаслідок звуженого відтворення. Порушення основних макроекономічних пропорцій у структурі ВВП стримують розвиток споживчого ринку і деформують розподільчі відносини. Впродовж тривалого часу спостерігалася структурна незбалансованість між попитом і пропозицією, що загострилася під впливом світової фінансової кризи і перешкоджає подальшому економічному розвитку [1; 2, с. 6–12; 3, с. 14–24, 246–316; 4].

Мета дослідження – узагальнити тенденції і зміни в структурі кінцевих споживчих витрат домашніх господарств на товари і послуги за цілями використання; оцінити збалансованість між доходами, потребами домашніх господарств і пропозицією товарів національного виробництва; визначити диспропорції, пріоритети у витратах населення, інтенсивність приросту цих витрат під впливом динаміки цін на товари і послуги; обґрунтувати основні напрями у розвитку внутрішнього споживчого ринку.

Макроекономічна оцінка становища на споживчому ринку України. Аналіз наслідків впливу світової кризи на динаміку і структуру ВВП за категоріями кінцевого використання і доходу показав, що реалізована модель соціально-економічного розвитку в Україні у 1991–2011 рр. із точки зору розширеного відтворення і макроекономічних пропорцій неефективна. Впродовж двадцятирічного економічного циклу тренд її розвитку характеризувався скороченням національної економіки, високими темпами споживання за рахунок поточного виробництва, створеного національного багатства і кредитів, перевищенням імпорту над експортом, деградацією виробничого і науково-технологічного потенціалу. Фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. ці протиріччя загострила. Кумулятивну динаміку ВВП за категоріями кінцевого використання у табл. 1 розраховано у постійних цінах 1990 р. У 2009–2011 рр. ВВП становив 63,3–68,4% від рівня 1990 р., кінцеві споживчі витрати домашніх господарств – 120,6–148,4%, валове нагромадження, зокрема основного капіталу, відповідно 16,7–23,3% і 21,5–24,9% від рівня 1990 р.

У 2011 р. на 1% ВВП припадало понад 2% кінцевих споживчих витрат і тільки 0,34% приросту валового нагромадження і 0,36% нагромадження основного капіталу, тобто у 2009–2011 рр. становище на споживчому ринку характеризувалося переспоживанням і недовикористанням ресурсів для нагромадження. Специфічною особливістю економічного і соціального розвитку України є те, що криза 2008–2009 рр. почалася не на стадії економічного зростання, а на стадії пожвавлення, коли основні макропоказники після попередньої трансформаційної кризи ще не досягли рівня 1990 р. Порушення об'єктивних законів відтворення зумовлене диспропорціями у структурі ВВП, незбалансованістю між споживанням і нагромадженням за категоріями кінцевого використання ВВП і нерівномірним зростанням його складових (рис. 1, 2).

Таблиця 1

ВВП України за категоріями кінцевого використання
(у постійних цінах 1990 р.) за 1995–2011 рр., 1990=100%; % до 1990 р.

Роки	ВВП за категоріями кінцевого використання						
	ВВП	КСВ	КСВДГ	ВН	ВНОК	Е	І
1995	47,8	62,8	54,0	19,2	19,1	43,4	33,2
2000	43,2	55,4	50,5	14,9	17,4	57,8	38,6
2005	62,7	88,8	92,2	25,9	29,3	75,4	60,4
2006	67,3	99,8	106,9	30,6	35,5	71,2	64,5
2007	72,6	113,4	125,3	38,5	44,0	73,6	78,4
2008	74,3	124,9	141,7	39,2	43,5	77,8	91,7
2009	63,3	109,6	120,6	16,7	21,5	60,7	56,0
2010	65,0	116,1	129,0	19,1	22,6	63,4	62,3
2011	68,4	128,5	148,4	23,3	24,9	64,8	72,7

Примітки: КСВ – кінцеві споживчі витрати, КСВДГ – кінцеві споживчі витрати домашніх господарств, ВН – валове нагромадження, ВНОК – валове нагромадження основного капіталу, Е – експорт, І – імпорт.

Джерело: Національні рахунки України за 2005 рік. – К. : Держкомстат України, 2007. – С. 21; Національні рахунки України за 2010 рік. – К. : Держстат України, 2012. – С. 18; за 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

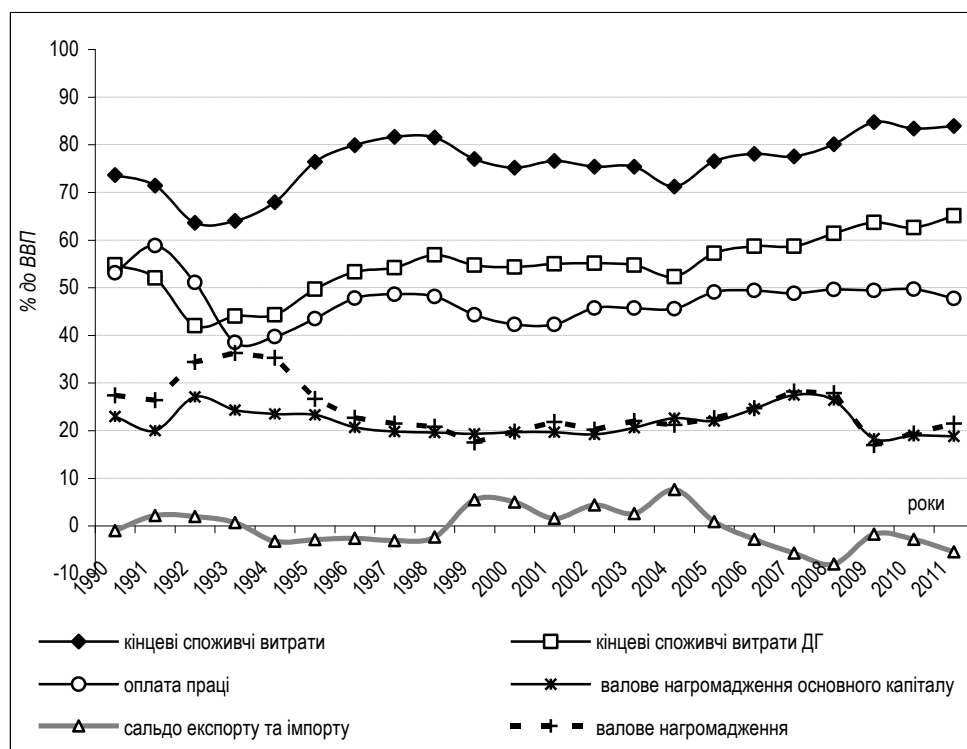

Рис. 1. ВВП України за категоріями кінцевого використання і доходу
(у фактичних цінах) за 1990–2011 рр., ВВП=100%, %

Джерело: Національні рахунки України за 2005 рік. – К. : Держкомстат України, 2007. – С. 19, 21; Національні рахунки України за 2010 рік. – К. : Держстат України, 2012. – С. 17, 18; за 2011 р. розраховано за даними Держслужби статистики: [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

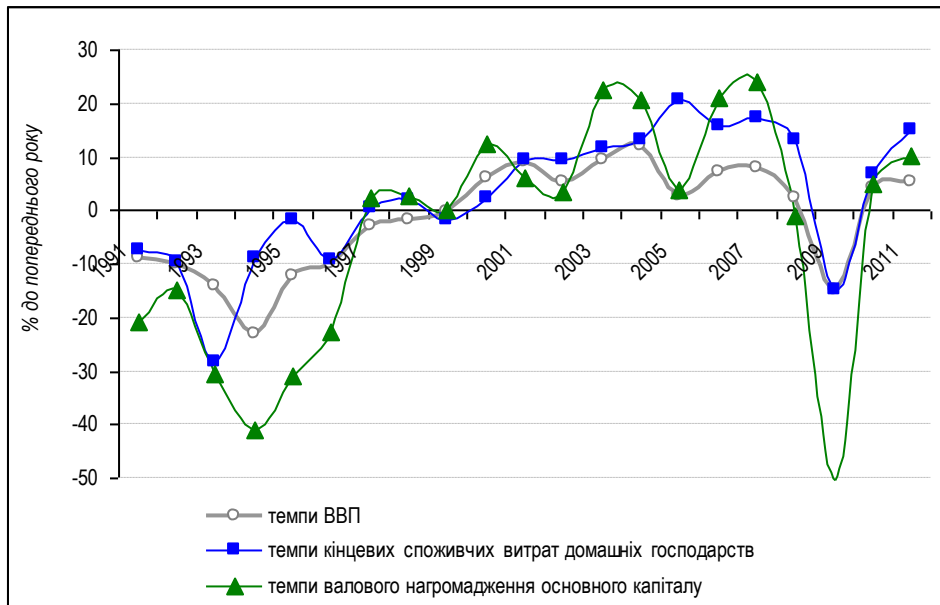

Рис. 2. Темпи ВВП, кінцевих споживчих витрат домашніх господарств і валового нагромадження основного капіталу в Україні за 1991–2011 рр., % до попереднього року

Джерело: Національні рахунки України за 2005 рік. – К. : Держкомстат України, 2007. – С. 24; Національні рахунки України за 2010 рік. – К. : Держстат України, 2012. – С. 21; за 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

За цих умов розвиток внутрішнього споживчого ринку України, його динаміку і структуру в 1991–2011 рр. досліджено у взаємозв'язку і під впливом таких факторів, як: кінцеві споживчі витрати домашніх господарств (ДГ), наявний дохід населення, роздрібний товарооборот, зокрема, частка продажу продовольчих товарів і товарів тривалого користування, що вироблені і реалізовані на території України через торгову мережу підприємств, частка наданих послуг населенню у загальному обсязі послуг. Значення цих показників у динаміці наведено у табл. 2.

Споживчий ринок України розвивався нерівномірно. Аналіз показує, що кумулятивні реальні темпи кінцевих споживчих витрат домашніх господарств у 1991–2011 рр. випереджали темпи роздрібного товарообороту, а темпи наявного доходу домогосподарств значно відставали від реалізованого платоспроможного попиту населення. Крім того, в Україні у 2009–2010 рр. суттєво скоротилася місткість споживчого ринку, що відобразилося у зменшенні кумулятивних темпів кінцевих споживчих витрат ДГ і роздрібного товарообороту порівняно з 2008 р. Їхня зміна характеризує, *по-перше*, нижчу еластичність витрат домашніх господарств на споживання від розбалансованості в економіці внаслідок існування тіньових доходів, заощаджень у готівці, що обертаються поза банками, та інших доходів у формі надходжень від ОПГ, родичів та інших осіб; *по-друге*, позитивний вплив на споживання у 2011 р. антикризових заходів щодо стабілізації внутрішнього попиту.

Таблиця 2

Обсяги соціальних показників і структурні зміни на внутрішньому споживчому ринку України у 1995–2011 рр., 1990=100%, % до 1990 р.

Роки	Кінцеві споживчі витрати ДГ	Роздрібний товарооборот	Частка продажу товарів національного виробництва у роздрібному товарообороті*			Частка послуг населенню у загальному обсязі послуг*	Найвищий дохід ДГ
			всього	продовольчих	непродовольчих		
1995	54,0	36	37,3
2000	50,5	32	75,3	93,2	58,7	27,5	35,6
2001	55,4	36	75,9	93,5	60,7	29,3	39,2
2002	60,6	42	75,3	93,6	60,9	28,9	46,3
2003	67,6	50	74,0	92,5	60,5	28,8	50,5
2004	76,5	61	74,4	92,0	62,2	27,5	60,4
2005	92,2	76	70,5	90,9	57,6	27,8	74,9
2006	106,9	95	67,3	89,3	55,2	27,6	83,7
2007	125,3	124	64,5	88,2	52,9	26,3	96,1
2008	141,7	145	63,1	88,2	51,2	23,7	103,4
2009	120,6	115	67,3	88,4	54,7	24,0	93,1
2010	129,0	126	64,3	88,2	50,0	23,2	108,2
2011	148,4	143	61,9	87,2	47,2	21,5	114,8

*Частки продажу товарів національного виробництва у роздрібному товарообороті та частки послуг населенню у загальному обсязі послуг для поточного року розраховано за даними у фактичних цінах; для решти показників наведено їхні реальні значення у % до 1990 р.

Джерело: розраховано за даними Національні рахунки України за 2005 рік. – К. : Держкомстат України, 2007. – С. 24, 28; Національні рахунки України за 2010 рік. – К. : Держстат України, 2012. – С. 21, 24; Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К. : Держстат України, ТОВ "Август Трейд", 2011. – С. 280, 287, 296; за 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

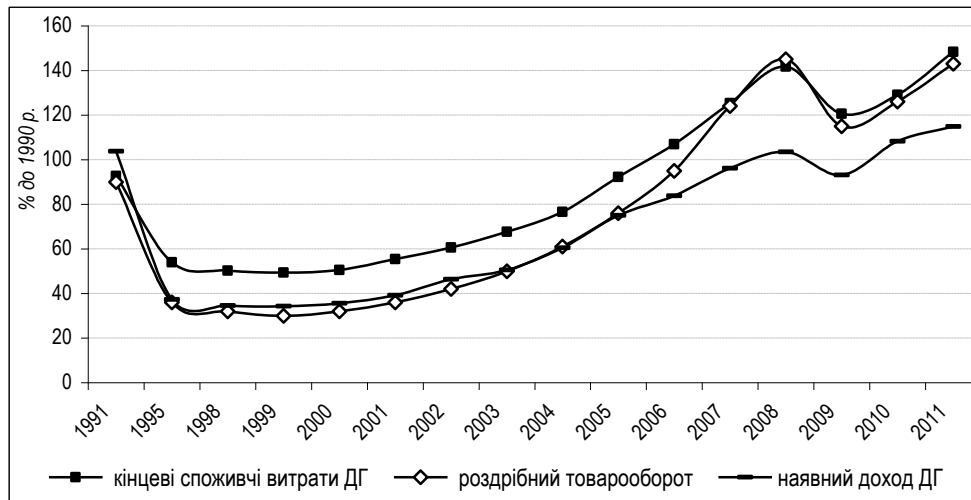
Певною мірою внутрішній ринок розвивався під впливом існування тіньової економіки та незадекларованих доходів населення, що безпосередньо не охоплювалися статистичним обліком. За даними системи національних рахунків у 2001–2005 рр. вони частково враховувалися у структурі ВВП і становили 16,3–18,1%, у 2006–2010 рр. – 17,3–15,1% ВВП. В умовах поточної невизначеності їхніх обсягів і напрямів використання це дозволяло збалансувати попит із пропозицією товарів на внутрішньому ринку за рахунок надходжень по імпорту [5; 6, с. 47].

Особливістю споживчого ринку України є тенденція до скорочення частки продажу товарів національного виробництва. Аналіз статистичних даних про частку продажу вітчизняних споживчих товарів, що вироблені на території України, через торгову мережу підприємств (частка останніх у загальному обороті роздрібної торгівлі становила понад половину його обсягу) свідчить, що у 1998–2002 рр. частка вітчизняних товарів зберігалася на рівні 75% товарообороту. У 2003–2008 рр. вона поступово зменшувалася з 74,4 до 63%, причому таке зниження супроводжувалося меншим зниженням частки продовольчих товарів із 92,5 до 88,2% і вищим – для непродовольчих – із 60,5% у 2003 р. до 51,2% у 2008 р. У 2009 р. тенденцію до зменшення частки продажу вітчизняних товарів на внутрішньому ринку призупинено, але у 2010–2011 рр. знову відновлено. У 2010 р. зберігалася майже така ж частка товарів

вітчизняного виробництва у роздрібному товарообороті, як і у 2007 р., – 64,3 проти 64,5%. Основним фактором незначного зростання попиту на вітчизняні споживчі товари у 2009–2010 рр. є зростання їхньої цінової конкурентоспроможності при девальвації гривні та відповідне підвищення цін на імпортні товари, але вже у 2011 р. частка продажу товарів національного виробництва знижувалася, оскільки нових національних товарів на споживчому ринку у посткризовий період ще не з'явилося (рис. 3) [2, с. 51–53].

а) соціальні показники (у постійних цінах 1990 р.), % до 1990 р;

б) структурні зміни на споживчому ринку(у фактичних цінах), %

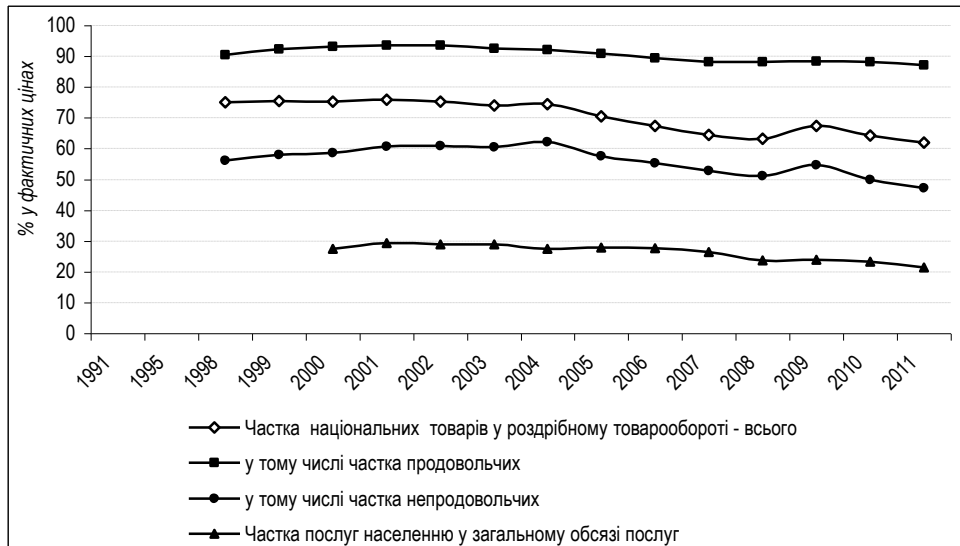

Рис. 3. Обсяги соціальних показників домогосподарств (а) і структурні зміни на внутрішньому споживчому ринку (б) України у 1991–2011 рр., %

Джерело: Національні рахунки України за 2005 рік. – К. : Держкомстат України, 2007. – С. 24, 28; Національні рахунки України за 2010 рік. – К. : Держстат України, 2012. – С. 21, 24; Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К. : Держстат України, ТОВ "Август Трейд", 2011. – С. 280, 287, 296; за 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

Однак, якщо врахувати зближення обсягів імпорту і експорту у 2009–2010 рр. у структурі ВВП, а також перевищення імпорту над експортом у 2011 р. і збереження останніх співвідношень між імпортом і експортом у 2012–2013 рр., що становитиме, відповідно, 57,8 і 51,6% ВВП у 2012 р. та 57,5 і 51,7% у 2013 р. ВВП згідно з очікуваними прогнозними показниками розвитку України, то тенденція до наповнення національного ринку імпортними товарами буде тривалою. Якщо й відбуватиметься збалансування експорту й імпорту в Україні, то ймовірно у 2014 р. і надалі [7, с. 17].

Вища частка продажу власної кінцевої продукції на внутрішньому ринку свідчила б про глибоку переробку використаних ресурсів, вищий рівень продуктивності економіки. У структурі реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) у 2010 р. найбільша частка припадала на продукцію переробної промисловості (71,2%), частка продукції виробництва та розподілення енергії, газу та води становила 17,4%, добувної промисловості – 11,4%. В обсязі реалізованої продукції добувної і переробної промисловості частка сировинної продукції була найбільшою (64,2–68,1%), а інвестиційного призначення – 12,1%, товарів широкого і тривалого використання, що реалізовувалися й на внутрішньому ринку, становила, відповідно, – 19,8 і 1,2%, у 2011 р. – частки останніх іще знизилися (табл. 3).

Таблиця 3

Структура реалізованої продукції добувної та переробної промисловості України за групами у 2004–2011 рр., % до загального обсягу

Роки	Сировинна продукція	Інвестиційна продукція	Товари широкого використання	Товари тривалого використання
2004	67,5	13,0	18,2	1,3
2005	66,7	13,3	18,4	1,3
2006	67,0	13,7	17,9	1,4
2007	66,5	15,4	16,8	1,3
2008	67,4	15,1	16,3	1,2
2009	64,2	12,0	22,5	1,3
2010	66,9	12,1	19,8	1,2
2011	68,1	13,0	17,8	1,1

Джерело: Моніторинг макроекономічних та галузевих показників. – К. : Мінекономрозвитку України, 2012. – Лютий. – С. 25.

Отже, у ланцюгу "кінцеві споживчі витрати домашніх господарств – продаж домашнім господарствам непродовольчих товарів національного виробництва – виробництво товарів широкого і тривалого використання" диспропорції поглиблено. Наслідком поглиблення диспропорції між попитом і пропозицією національних товарів є зменшення наявного доходу домашніх господарств, оскільки оплата праці як основна складова наявного доходу домогосподарств не матеріалізована в товарах національного виробництва на стадії формування операційних витрат виробників.

Крім згоргання національного виробництва товарів для населення, стримуючим фактором у виробництві товарів широкого вжитку залишався низький рівень наявного доходу, його купівельної спроможності. Якщо у 2009 р.

реальні кінцеві споживчі витрати домашніх господарств становили 120,6%, роздрібний товарооборот – 115%, то наявний дохід населення, що використовувався тільки на поточне споживання і приріст заощаджень у різних формах, – 93,1% від рівня 1990 р.; диспропорції і незбалансованість між цими показниками зберігалися й у 2010–2011 рр. Модель функціонування споживчого ринку у взаємозв'язку "кінцеві споживчі витрати домашніх господарств – роздрібний товарооборот – наявний дохід" не змінилася як за структурою, так і у динаміці, поглибилася диспропорція між обсягом роздрібного товарообороту і наявним доходом у посткризовий період, тобто спостерігалася стагнація споживчого ринку (рис. 3).

Структура кінцевих споживчих витрат домашніх господарств за цілями використання у 2001–2011 рр. У структурі кінцевих споживчих витрат домашніх господарств (КСВ ДГ) між витратами домашніх господарств на товари і послуги зберігаються майже ті самі пропорції. На споживчому ринку переважали витрати населення на товари. У 2009 р. їхня частка становила 59,7% порівняно з часткою витрат на послуги у 40,3%, у 2010 р. таке співвідношення між обсягом витрат на товари і послуги зберігалася і дорівнювало, відповідно, 60,2 і 39,8%, у 2011 р. – 61 і 39%. Така структура витрат є наслідком того, що у 2001–2008 рр. поступово поліпшувалася структура КСВ ДГ: знижувалася частка витрат на товари першої необхідності – приблизно 61–50% витрачалося на товари короткострокового використання (продукти харчування, безалкогольні та алкогольні напої, одяг, взуття), із них 49–39% – на продукти харчування; зростала частка витрат на товари тривалого користування і послуги – близько 3,1–4,1% витрат припадало на товари довгострокового користування (предмети домашнього вжитку, побутову техніку та утримання житла), решта 36–43% – на товари і оплату послуг соціальної інфраструктури, зокрема, з них 9,3–13% загальних витрат – на оплату житлово-комунальних послуг. Витрати домашніх господарств у 2001–2007 рр. поступово переорієнтовувалися на високотехнологічні і складні товари довгострокового користування (на придбання автомобілів, побутової техніки, електроніки, персональних комп'ютерів), що є переважно імпортними товарами, на нагромадження (і заощадження), зокрема, на поточний ремонт і утримання житла, розвиток доступу до інформаційно-комунікаційних систем (Інтернет, сотовий зв'язок, персональні комп'ютери, програмне забезпечення для них тощо), але такі товари є доступними переважно для заможніших домогосподарств із дев'ятої–десятої децильних груп (табл. 4).

Підвищувалася частка витрат домашніх господарств на товари і послуги, що забезпечуються розвитком соціальної інфраструктури: на охорону здоров'я, транспорт, проведення дозвілля, відпочинок і культуру, послуги ресторанів і готелів та інші товари і послуги. Водночас при зростанні кінцевих споживчих витрат домашніх господарств у структурі витрат зменшувалася частка витрат на освіту (до 1,7–1,4%) і, внаслідок розвитку сотового зв'язку, його персоналізації, – витрати на зв'язок (із 3,8 до 2,2%), частково порівняно з 2008 р., знизилася частка витрат на транспорт і транспортні послуги.

Таблиця 4

**Структура кінцевих споживчих витрат домашніх господарств України
за цілями за 2001–2011 рр.**

Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств=100%; %

Показник	2001	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Продукти харчування та безалкогольні напої	49,2	46,4	39,2	37,9	37,6	39,0	39,8	40,3	41,6
Алкогольні напої, тютюнові вироби та наркотики	5,4	5,3	6,2	6,2	5,9	5,5	6,5	6,6	6,1
Одяг і взуття	6,3	5,7	5,2	6,1	5,5	5,7	5,7	5,9	6,0
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	9,3	10,1	10,2	11,2	11,6	11,0	12,9	13,0	12,8
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка	3,1	3,0	3,9	3,8	4,1	4,0	4,1	4,1	4,1
Охорона здоров'я	3,7	4,0	4,4	4,1	4,0	3,8	5,1	4,9	4,6
Транспорт	9,8	10,7	13,3	13,7	14,4	15,3	10,5	10,7	11,1
Зв'язок	3,6	3,6	4,4	4,2	3,8	3,2	3,1	2,7	2,2
Відпочинок і культура	3,1	3,7	5,5	5,2	5,2	4,6	4,2	4,1	4,2
Освіта	1,7	2,2	2,1	1,9	1,7	1,5	1,7	1,6	1,4
Ресторани та готелі	2,2	2,5	3,0	2,8	2,7	2,6	2,8	2,8	2,7
Різні товари та послуги	2,6	2,8	2,6	2,9	3,5	3,8	3,6	3,3	3,2

Джерело: за даними: Національні рахунки України за 2005 рік. – К. : Держкомстат України, 2007. – С. 31; Національні рахунки України за 2010 рік. – К. : Держстат України, 2012. – С. 27; за 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

Водночас темпи зростання кінцевих споживчих витрат домашніх господарств за основними витратами (у СНР як за цілями використання) помітно відрізняються між собою внаслідок зростання як схильності домашніх господарств до споживання найнеобхідніших товарів і послуг, зокрема, продовольчих товарів, житлово-комунальних послуг, так і нерівномірного зростання споживчих цін на окремі товари і послуги. Різниця між встановленими пріоритетами за кумулятивними темпами реального зростання кінцевих споживчих витрат домашніх господарств на окремі види товарів і послуг та зростанням їхнього кумулятивного індексу-дефлятора (як споживчих укрупнених цін на товари і послуги) у 2002–2011 рр. є певним індикатором насиченості або пригніченості окремих товарних ринків залежно від зростання цін за заданою структурою витрат домашніх господарств.

Пріоритети у зростанні кумулятивних реальних темпів кінцевих споживчих витрат домашніх господарств на товари і послуги визначено від вищого рівня реальних темпів зростання їхніх обсягів до нижчого. Припускаємо, якщо кумулятивні індекси споживчих цін на певні товари і послуги за 2002–2011 рр. зростають швидше порівняно з середніми цінами кінцевих витрат на всі товари й послуги, то при зростанні середньорічних або кумулятивних реальних темпів їхнього обсягу вважаємо, що такі товари є або найнеобхіднішими, або у населення є додаткові кошти, які воно схильне витратити на споживання цих товарів і послуг за відносно нижчої зміни цін на них.

Пріоритети у кумулятивних індексах цін на товари і послуги (на основі дефлятора) від вищого рівня їхнього зростання до нижчого за 2002–2011 рр. позначено в дужках (табл. 5).

Таблиця 5

**Рівень зростання кумулятивних індексів-дефляторів
кінцевих споживчих витрат домогосподарств за цілями у 2002–2011 рр.,
2001=100%; %**

Показник	2002	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств	101,3	116,3	132,0	144,0	162,7	198,0	232,2	255,7	277,9
<i>із них на:</i>									
продукти харчування та безалкогольні напої (5)	99,6	116,3	139,4	147,1	167,5	228,2	251,9	281,4	301,7
алкогольні напої, тютюнові вироби та наркотики (6)	101,7	109,2	116,9	124,5	134,4	154,6	202,5	249,7	289,1
одяг і взуття (12)	100,9	102,4	104,3	106,6	108,6	111,7	120,7	125,4	127,5
житло, житлово-комунальні послуги (1)	102,1	127,7	143,4	191,2	274,8	319,6	408,8	451,7	695,6
предмети домашнього вжитку, побутова техніка (9)	100,9	105,4	110,3	112,4	115,0	124,3	153,9	160,1	164,6
охорона здоров'я (8)	102,7	111,0	120,8	125,3	135,8	158,9	215,5	233,2	248,4
транспорт (4)	102,7	126,9	150,6	168,1	180,3	212,1	252,4	280,9	325,6
зв'язок (11)	104,4	109,5	110,5	122,8	142,4	146,7	161,6	151,8	153,2
відпочинок і культура (10)	102,6	108,6	114,5	117,4	120,7	127,6	151,1	152,0	154,4
освіта (3)	107,0	123,5	138,7	162,5	187,6	226,8	278,6	319,8	345,4
ресторани та готелі (2)	109,5	130,7	153,4	178,1	199,2	256,9	299,0	322,4	348,2
різні товари та послуги (7)	104,5	115,2	122,9	131,3	144,4	176,9	226,4	255,1	280,1

Джерело: Національні рахунки України за 2005 рік. – К. : Держкомстат України, 2007. – С. 32–33; Національні рахунки України за 2010 рік. – К. : Держстат України, 2012. – С.28–29; за 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

У першому стовпчику табл. 5 (у дужках) наведено пріоритети за кумулятивними темпами зростання цін на види товарів і послуг залежно від вищого рівня зростання цін до нижчого. За рівнем кумулятивних реальних темпів кінцевих споживчих витрат на товари і послуги від їхнього вищого рівня до нижчого споживчі пріоритети у 2002–2011 рр. у витратах домашніх господарств на товари і послуги за цілями використання визначено у такій послідовності: 1(10) – витрати на відпочинок і культуру; 2(9) – предмети домашнього вжитку, побутову техніку та утримання житла; 3(12) – одяг і взуття; 4(4) – транспорт; 5(8) – охорону здоров'я; 6(7) – різні товари та послуги; 7(11) – зв'язок; 8(6) – алкогольні напої, тютюнові вироби та наркотики; 9(5) – продукти харчування та безалкогольні напої; 10(1) – житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива; 11(3) – освіту; 12(2) – на послуги ресторанів і готелів (табл. 6).

Диспропорції у розвитку споживчого ринку України

Аналіз встановлених пріоритетів у реальних кумулятивних темпах витрат на товари і послуги показав, що домашні господарства насамперед витрачали кошти на товари і послуги, на які кумулятивні темпи цін у 2002–2011 рр. зростали найменше. Однак навіть при вищих кумулятивних темпах зростання цін на житлово-комунальні послуги, транспорт і продукти харчування порівняно з середніми цінами кінцевих споживчих витрат на всі товари і послуги домашні господарства витрачали кошти на придбання цих товарів, оскільки вони відносяться до найбільш необхідних. При відносно майже удвічі нижчих кумулятивних цінах на освіту порівняно зі зростанням цін на житло і житлово-комунальні послуги кумулятивні темпи реальних витрат ДГ на освіту були низькими. Ще нижчими порівняно із зростанням кумулятивних середніх цін залишалися кумулятивні реальні темпи витрат на послуги готельного і ресторанного бізнесу (табл. 5, 6).

Таблиця 6

Кумулятивні темпи обсягів кінцевих споживчих витрат домогосподарств України за цілями використання у 2002–2011 рр., 2001=100%. %

Показник	2002	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кінцеві споживчі витрати (середні)	109,5	138,1	166,5	193,0	226,2	255,8	217,7	233,0	268,0
із них на:									
продукти харчування та безалкогольні напої (9)	105,1	106,0	118,5	137,3	158,3	166,0	153,1	163,7	198,6
алкогольні напої, тютюнові вироби та наркотики (8)	108,0	175,9	218,5	258,2	301,1	336,3	305,7	297,8	291,0
одяг і взуття (3)	98,6	141,2	173,7	251,9	296,0	411,1	381,1	442,8	542,9
житло, житлово-комунальні послуги (10)	118,7	139,8	166,8	172,5	165,1	185,1	169,7	182,1	192,3
предмети домашнього вжитку, побутова техніка (2)	103,6	177,8	241,8	288,9	404,2	507,7	418,3	474,4	548,8
охорона здоров'я (5)	114,9	164,4	200,4	226,1	272,2	304,9	295,7	311,1	345,0
транспорт (4)	118,0	194,1	255,3	299,7	387,2	480,2	277,5	299,2	346,5
зв'язок (7)	106,7	189,2	247,7	265,8	276,9	309,1	274,8	294,0	299,6
відпочинок і культура (1)	126,9	199,0	322,1	377,9	488,6	562,8	428,9	496,2	580,6
освіта (11)	137,4	198,0	200,6	201,0	203,0	201,4	189,5	185,9	183,9
ресторани та готелі (12)	115,3	129,4	129,7	131,5	151,1	155,0	143,2	154,0	175,2
різні товари та послуги (6)	116,5	174,7	188,3	250,0	360,8	404,8	294,3	285,2	328,2

Джерело: Національні рахунки України за 2005 рік. – К. : Держкомстат України, 2007. – С. 32–33; Національні рахунки України за 2010 рік. – К. : Держстат України, 2012. – С. 28–29; за 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

У 2009 р. порівняно з 2008 р. знизилися всі реальні темпи кінцевих споживчих витрат за цілями використання, зокрема найбільше знизилися темпи витрат на послуги відпочинку та культури, на придбання транспортних засобів і послуги зв'язку, на різні товари і послуги. Домогосподарства економили на витратах на товари і послуги, що не відносяться до найнеобхідніших, у тому числі на витратах на придбання предметів тривалого домашнього вжитку і товарів на утримання житла.

Однак за 2010–2011 рр. за зростання наявного доходу відновився попит домашніх господарств на товари і послуги. Зростання кумулятивних реальних темпів кінцевих споживчих витрат домашніх господарств у 2002–2011 рр. при відносно нижчих кумулятивних темпах зростання споживчих цін спостерігалось на послуги відпочинку і культури (у 5,8 раза у 2011 р. порівняно з 4,3 раза у 2009 р.); на такі товари, як: предмети домашнього вжитку, побутову техніку та утримання житла, одяг і взуття (у 5,4 раза у 2011 р. порівняно з 3,8 раза у 2009 р.), а також на різні товари і послуги, що не віднесено до основних у структурі витрат домашніх господарств. Ринки зазначених товарів і послуг є ненасиченими за існуючих доходів домашніх господарств. Але якщо обсяги таких витрат домашніх господарств зростали, то це зумовлено відносно нижчим або вищим зростанням цін на ці товари і послуги порівняно із загальною тенденцією до зростання споживчих цін. Виникла певна диспропорція у витратах домогосподарств на освіту. При тому ж пріоритеті до зростання цін, що й у 2010 р., у 2011 р. зменшився пріоритет ДГ до витрачання коштів на освіту (з 9 до 11 місця), що є негативною тенденцією у формуванні трудового потенціалу і, як наслідок, у зниженні рівня освіченості українців. Поточна плата за навчання є високою, але щоб забезпечити зростання необхідних витрат ДГ на освіту, ціни на послуги освіти треба знизити, оскільки за заданої структури витрат населення України економить на цих витратах або не спроможне їх сплачувати (табл. 6).

Оцінки приросту кінцевих споживчих витрат домашніх господарств під впливом динаміки цін виконано за допомогою інтенсивності окремих витрат на товари і послуги. *Інтенсивність споживчих витрат* характеризується коефіцієнтами, що показували, як змінювалися кумулятивні реальні темпи кінцевих споживчих витрат домашніх господарств на окремі товари і послуги залежно від динаміки кумулятивних індексів споживчих цін. Вважаємо, що зростання цін на товари і послуги у кінцевих споживчих витратах домашніх господарств залежало в основному від трьох факторів: унаслідок урізноманітнення та індивідуалізації товарів відповідно до поліпшення їхньої якості та інновацій на споживчому ринку; незбалансованості між попитом і пропозицією, відповідно, при надлишку і дефіциті товарів або коштів у ДГ; унаслідок синергетичного впливу значних відхилень у макропоказниках інших секторів економіки (банківському, грошовому, фінансовому секторах, зокрема, при зміні обмінного курсу, порушенні макроекономічних пропорцій у суспільному відтворенні тощо) (табл. 7).

Таблиця 7

Інтенсивність кінцевих споживчих витрат домашніх господарств України на товари і послуги залежно від зростання цін у 2002–2011 рр., 2001=1; разів

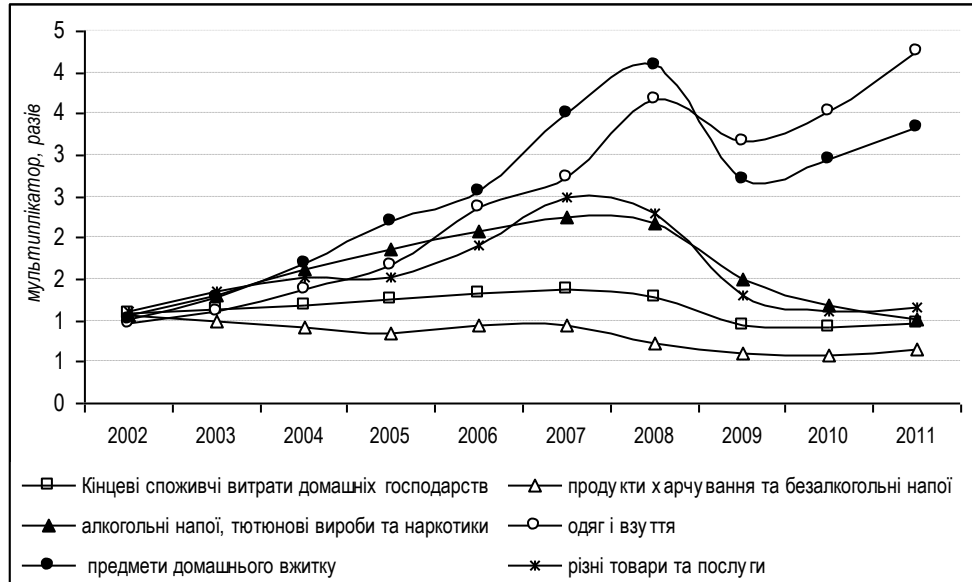
Показник	2002	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств	1,08	1,19	1,26	1,34	1,39	1,29	0,94	0,91	0,96
<i>у тому числі:</i>									
продукти харчування та безалкогольні напої	1,06	0,91	0,85	0,93	0,95	0,73	0,61	0,58	0,66
алкогольні напої, тютюнові вироби та наркотики	1,06	1,61	1,87	2,07	2,24	2,18	1,51	1,19	1,01
одяг і взуття	0,98	1,38	1,67	2,36	2,73	3,68	3,16	3,53	4,26
житло, житлово-комунальні послуги	1,16	1,09	1,16	0,90	0,60	0,58	0,42	0,40	0,28
предмети домашнього вжитку, побутова техніка	1,03	1,69	2,19	2,57	3,51	4,08	2,72	2,96	3,33
охорона здоров'я	1,12	1,48	1,66	1,80	2,00	1,92	1,37	1,33	1,39
транспорт	1,15	1,53	1,70	1,78	2,15	2,26	1,10	1,07	1,06
зв'язок	1,02	1,73	2,24	2,16	1,94	2,11	1,70	1,94	1,96
відпочинок і культура	1,24	1,83	2,81	3,22	4,05	4,41	2,84	3,26	3,76
освіта	1,28	1,60	1,45	1,24	1,08	0,89	0,68	0,58	0,53
ресторани та готелі	1,05	0,99	0,85	0,74	0,76	0,60	0,48	0,48	0,50
різні товари та послуги	1,11	1,52	1,53	1,90	2,50	2,29	1,30	1,12	1,17

Джерело: Національні рахунки України за 2010 рік. – К. : Держстат України, 2012. – С. 32–33; Національні рахунки України за 2010 рік. – К. : Держстат України, 2012. – С. 28–29; за 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

На рис. 4 представлено інтенсивність кінцевих споживчих витрат домашніх господарств на товари і послуги за зростання цін, що розраховано як співвідношення між кумулятивними реальними темпами зростання витрат домашніх господарств на традиційні товари і послуги на споживчому ринку і кумулятивними індексами споживчих цін для них, тобто інтенсивність приросту витрат при їхньому поступовому нарощуванні і нерівномірному зростанні цін на окремі товари і послуги за 2002–2011 рр.

При зниженні цін на товари і послуги інтенсивність кінцевих споживчих витрат домашніх господарств зростала за рахунок витрат на одяг і взуття, предмети домашнього вжитку, послуги відпочинку і культури, зв'язок у межах 1,96–4,26 рази. За часткової економії витрат на окремі товари і послуги, їхньої доступності для домашніх господарств інтенсивність цих витрат сягала ближче до 1,0 (для витрат на алкогольні напої, тютюнові вироби, послуги з охорони здоров'я, транспорту, різні товари і послуги).

а) на товари;

б) на послуги;

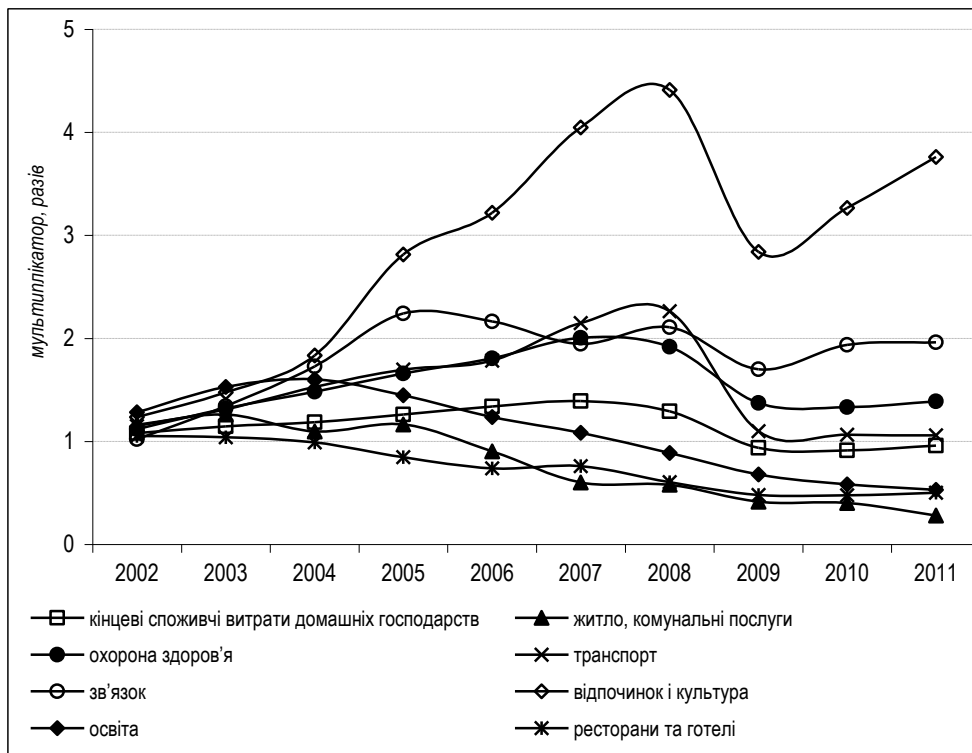

Рис. 4. Інтенсивність кінцевих споживчих витрат домашніх господарств України на товари (а) і послуги (б) за 2002–2011 рр., разів

Джерело: Національні рахунки України за 2005 рік. – К. : Держкомстат України, 2007. – С. 32–33; Національні рахунки України за 2010 рік. – К. : Держстат України, 2012. – С. 28–29; за 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

За значного зростання цін на окремі товари і послуги інтенсивність кінцевих споживчих витрат домашніх господарств залишалася набагато нижчою за 1, зокрема, для витрат на житло, житлово-комунальні послуги, продукти харчування та безалкогольні напої, на послуги освіти, ресторанного і готельного бізнесу. Збереження вищих споживчих цін на найнеобхідніші товари і послуги мало сприяло розвитку споживчого ринку, тривалий час зберігалася його ненасиченість, низька якість товарів і послуг, що у свою чергу деформувало споживчий ринок. Із точки зору макроекономічної стабільності ринок найнеобхідніших товарів і послуг також залишався ненасиченим за відносно зростаючих цін, зокрема, на продукти харчування та безалкогольні напої; частково у стані депресії залишався ринок товарів і послуг охорони здоров'я, а особливо депресивними були ринки освіти, нерухомоті та житлово-комунальних послуг.

У сучасних умовах насичений споживчий ринок товарів і послуг повинен забезпечувати комфортні умови життя, індивідуальні потреби з точки зору безпеки споживання та економії часу для людини. Однак, незважаючи на достатній асортимент і кількість продуктів харчування, споживчий ринок не задовольняє вимогам щодо якості продуктів харчування за екологічними характеристиками, не спрямований на збереження здоров'я, безпеку і поліпшення культури споживання. Ринок товарів тривалого користування (ТТК) поки що не забезпечував комфортних умов життя та економію часу в побуті, бо був інколи зорієнтований на демонстраційне споживання тільки окремих прошарків населення. Ринки ТТК і послуг у сучасних умовах не задовольняють потреби для всебічного розвитку людини. Вони є ненасиченими з точки зору споживчих потреб, пов'язаних із розвитком електронних технологій (при забезпеченні купівлі товарів і наданні послуг, користуванні електронним документообігом, довідковими і консультативними послугами, товарами поліграфії тощо). Диспропорції мають місце між кінцевими споживчими витратами ДГ за цілями використання і наявним доходом, який домашні господарства можуть витратити на задоволення своїх потреб [8–10].

Поняття насиченого і ненасиченого ринку залежить від соціально-економічних відносин і розвитку суспільства, але сучасні потреби домашніх господарств вказують на недостатній розвиток ринку товарів, що сприяють подальшому розвитку суспільства знань. Специфічними особливостями очікуваних потреб домашніх господарств у окремих високотехнологічних і складних товарах тривалого користування значною мірою є: 1) їхня диференціація за децильними групами за рівнем середньодушового грошового і загального доходу, 2) їхня диференціація щодо забезпечення такими товарами залежно від терміну користування (менше 5, 5–10 і понад 10 років) і попиту на товари вітчизняного або імпортного виробництва. Аналіз показує, що значна частка товарів тривалого вжитку в домашніх господарствах потребує заміни на нові, але всі ці товари є переважно товарами імпортного виробництва і доступними тільки обмеженому контингенту домашніх господарств [11, с. 15–21].

Висновки

Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств забезпечували певну стабільність на споживчому ринку у 2001–2011 рр. Диспропорції виявлялися через співвідношення між зростанням кумулятивних реальних темпів кінцевих споживчих витрат за цілями використання і зростанням цін за видами товарів і послуг. За існуючих реальних темпів витрат не можна підвищувати ціни на житло і житлово-комунальні послуги, продукти харчування, на освіту, послуги готельного і ресторанного бізнесу, що поглибить диспропорції у розвитку цих ринків і супроводжуватиметься нестабільністю на споживчому ринку України.

Диспропорції у розвитку споживчого ринку показують, що необхідно змінити акценти у макромоделі економічного зростання України на середньострокову перспективу. Модернізації виробництва для наповнення споживчого ринку товарами і послугами національного виробника недостатньо, оскільки необхідно також поступово удосконалювати розподільчі відносини, щоби більшість домогосподарств змогла задовольнити потреби у якісному житті, продуктах харчування, в освіті й товарах, що сприяють розвитку суспільства знань. На основі розвитку споживчого ринку і відчутного підвищення рівня життя населення можна уникнути недовіри населення до здійснюваної соціальної політики.

Звуження внутрішнього ринку, що не відповідає економічному потенціалу України, суттєво обмежує можливості економічного зростання. Аналіз становища на споживчому ринку України показав, що час для сприятливих змін у структурі промислового виробництва на користь товарів кінцевого споживання інвестиційного і споживчого призначення є дуже обмеженим і недостатнім з огляду на необхідність модернізації технічної бази для їхнього виробництва.

В Україні доцільно скоригувати економічну політику на державному рівні щодо виробництва якісних товарів широкого вжитку для різних верств населення. Тільки у середньостроковій перспективі можливо забезпечити розвиток внутрішнього ринку, зростання продажу вітчизняних споживчих та інвестиційних товарів і надання послуг домашнім господарствам, якщо держава сконцентрує ресурси як бізнесу і домашніх господарств, так і державні кошти для інвестування їх у розвиток виробництва.

Розвиток споживчого ринку повинен стати складовою частиною оновленої моделі соціального розвитку, що характеризується високими стандартами добробуту, якісними і комфортними умовами життя для більшості населення і забезпечення на цій основі стабільності у соціально-економічних відносинах. Тому модернізацію економіки України необхідно розглядати не тільки як мету, засіб для підвищення конкурентоспроможності, але й як засіб для створення умов забезпечення високого рівня продуктивності праці та гідного рівня матеріального добробуту всім соціальним прошаркам суспільства.

Основу моделі соціального розвитку повинні становити раціональні співвідношення між темпами кінцевих споживчих витрат домашніх госпо-

дарств, оплати праці і наявного доходу населення. Темпи кінцевих споживчих витрат мають відповідати темпам оплати праці з певним лагом, бути узгодженими з темпами ВВП у поточному році, щоб забезпечити домашнім господарствам можливість заощаджувати. Перспективними напрямками у розвитку споживчого ринку, як показали оцінки інтенсивності кінцевих споживчих витрат домашніх господарств на товари і послуги залежно від динаміки цін, повинні стати зниження частки продовольчих товарів, підвищення частки непродовольчих товарів і послуг у кінцевих споживчих витратах домашніх господарств; призупинення зростання кумулятивних темпів цін на послуги освіти, придбання житла і житлово-комунальні послуги та інші сучасні товари та послуги як фактори значного впливу на сучасну стагнацію відповідних секторів споживчого ринку України.

Список використаних джерел

1. Кейнс Дж.М. Экономические возможности наших внуков / Дж.М.Кейнс // Вопросы экономики. – 2009. – № 6. – С. 60–69.
2. Економіка України за 1991–2009 роки. – К. : Держкомстат України, 2010. – 111 с.
3. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В.М.Гейця та ін. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
4. Новий курс: реформи в Україні 2010–2015 рр. Національна доповідь / за заг. ред. В.М.Гейця та ін. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
5. Національні рахунки України за 2005 рік. – К. : Держкомстат України, 2007. – 372 с.
6. Національні рахунки України за 2010 рік. – К. : Держстат України, 2012. – 158 с.
7. Україна: перспективи розвитку. Консенсус-прогноз. – К. : Мінекономрозвитку України. – 2012. – Випуск 30. – 34 с.
8. Пустовойт О. Ринок споживчих товарів України: тенденції розвитку і вплив на структуру економіки / О.Пустовойт // Економіка України. – 2011. – № 1. – С. 59–69.
9. Айзинова И.М. Экономика недопотребления / И.М.Айзинова // Проблемы прогнозирования. – 2011. – № 2. – С. 58–70; № 3. – С. 71–92.
10. Иванов Д. Гламурный капитализм: логика "сверхновой" экономики / Д.Иванов // Вопросы экономики. – 2011. – № 7. – С. 44–61.
11. Наявність в домогосподарствах товарів тривалого користування. Статистичний бюллетень (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2010 р.). – К. : Держстат України, 2011. – 170 с.

*Надійшла до редакції
21.06.2012 р.*